

ГЛАСНИК 41

српског археолошког друштва 2025

ГОДИНА
АРХЕОЛОГИЈЕ

Време је за прошлост.

Манифестација „Година археологије 2025”

У 2025. години Српско археолошко друштво спроводи манифестацију „Година археологије”. За лого манифестације је одабрана иконична силуета скулптуре Прародитељка, пронађена на локалитету Лепенски Вир. Током 2025. године, низ активности као што су предавања, изложбе, радионице и интерактивни рад са публиком у више од 20 градова промовише културно наслеђе Србије и слави археологију у свим својим облицима. Повод за ову манифестацију је 160 година од првих документованих археолошких ископавања у Србији. У лето 1865. Јанко Шафарик, тада чувар (управник) *Музеума сербској* (данас Народни музеј Србије), спроводи ова ископавања на планини Рудник.

(лого: Dechko Tzar)

Програмски одбор манифестације „Година археологије 2025”

Manifestation “The Year of Archaeology 2025”

In 2025, the Serbian Archaeological Society is implementing a series of events under the title “The Year of Archaeology 2025”. The project logo is the iconic silhouette of the sculpture Praroditeljka (*Progenitrix – Foremother*), found at the site of Lepenski Vir. During 2025, numerous activities such as lectures, exhibitions, workshops, and interactive work with broad public in more than 20 cities are being organised so as to promote the cultural heritage of Serbia and celebrate archaeology in all its forms. This series of events is marking the occasion of 160 years since the first documented archaeological excavations in Serbia. In summer 1985, Janko Šafárik, the then custodian (director) of the *Serbian Museum* (today’s National Museum of Serbia), conducted these excavations on Mount Rudnik.

(logo: Dechko Tzar)

Programme board of the manifestation “The Year of Archaeology 2025”

ГЛАСНИК

српског археолошког друштва

JOURNAL OF THE SERBIAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Број
Volume 41

2025

Београд

Belgrade

ГЛАСНИК СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

Уредник: Драгана Антоновић, Археолошки институт, Београд

Заменик уредника: Селена Витезовић, Археолошки институт, Београд

Редакциони одбор: Душан Михаиловић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Роберт Вејлон (Одељење за антропологију, Универзитет Мичиген, Ан Арбор), Емина Зечевић (Народни музеј Србије, Београд), Гордана Јеремић (Археолошки институт, Београд), Иван Радман-Ливаја (Археолошки музеј, Загреб), Наташа Миладиновић-Радмиловић (Археолошки институт, Београд), Кристина Шарић (Рударско-геолошки факултет, Универзитет у Београду), Драгана Филиповић (Институт за пра- и протоисторију, Кристијан-Албрехтс универзитет, Кил), Пјотр Григоријевич Гајдуков (Археолошки институт Руске академије наука, Москва), Анастасиос Антонарас (Музеј византијске културе, Солун)

Издавач: Српско археолошко друштво, Чика Љубина 18–20, Београд

За издавача: Адам Црнобрња

Лектура и коректура (српски језик): Александра Шуловић

Лектура и коректура (енглески језик): Јелена Витезовић

Графички дизајн: Кристијан Релић

Штампа:

ISSN 0352-5678 (Штампано изд. / Print)

ISSN 3009-3503 (Online)

УДК 902/904

JOURNAL OF THE SERBIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Editor: Dragana Antonović, Institute of Archaeology, Belgrade

Assistant editor: Selena Vitezović, Institute of Archaeology, Belgrade

Editorial board: Dušan Mihailović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Robert Whallon (Department of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor), Emina Zečević (National Museum of Serbia, Belgrade), Gordana Jeremić (Institute of Archaeology, Belgrade), Ivan Radman-Livaja (Archaeological Museum in Zagreb), Nataša Miladinović-Radmilović (Institute of Archaeology, Belgrade), Kristina Šarić (Faculty of Mining and Geology, University of Belgrade), Dragana Filipović (Institute for Pre- and Protohistory, Christian-Albrechts-University, Kiel), Pyotr Grigorievich Gajdukov (Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences, Moscow), Anastasios Antonaras (Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki)

Publisher: Serbian Archaeological Society, Čika Ljubina 18–20, Belgrade, Serbia

For publisher: Adam Crnobrnja

Proof reading (Serbian): Aleksandra Šulović

Proof reading (English): Jelena Vitezović

Graphical design: Kristijan Relić

Printed by:

Часопис је објављен уз финансијску подршку Министарства културе Републике Србије.

The journal was published with the financial support of the Ministry of Culture of the Republic of Serbia

Београд 2025 Belgrade

САДРЖАЈ CONTENTS

РАСПРАВЕ STUDIES

М. Ц. Церовић: Раноенеолитска рондела на локалитету Шанчина у Десићу код Шапца, резултати археолошких истраживања 2017–2022. године	7
M. C. Cerović: Early Eneolithic rondel at the site of Šančina in Desić, near Šabac, results of the archaeological research from 2017–2022	38
Б. Трипковић, К. Пенезић: Археолошки остаци и простор на локалитетима типа обровац: поглед из геоархеолошких бушотина	43
B. Tripković, K. Penezić: Archaeological remains and space at the Obrovac-type of sites: a view from geoarchaeological cores	72
М. Љуштина, М. Селаковић, Д. Милановић: На трагу производње питоса. Латенска керамичарска пећ са локалитета Адине њиве – Брајково	75
M. Ljuština, M. Selaković, D. Milanović: On the trail of <i>pithoi</i> production. La Tène pottery kiln from the site of Adžine Njive – Brajkovo	96
М. Н. Џамтовски: Recently discovered altar from Rogatica dedicated to Liber Pater (eastern Roman <i>Dalmatia</i>)	99
М. Н. Џамтовски: Недавно откривени жртвеник из Рогатице са посветом Либеру Патеру (источна римска Далмација)	123
Н. Ђ. Радиновић: Преглед типова амфора са простора јужне капије римског утврђења <i>Timacum Minus</i>	125
N. Đ. Radinović: Overview of <i>amphora</i> types from the southern gate of the Roman fort <i>Timacum Minus</i>	147
Д. Николић, Н. Стругар Бевц: Ранословенска кућа и сведочанства о изради накита на налазишту Ритопек–Река	151
D. Nikolić, N. Strugar Bevc: An Early Slavic house and evidence of jewellery making at the site of Ritopek–Reka	188
Ђ. Милосављевић: Остаци Цркве Светог Пантелејмона у Ловцу	191
Đ. Milosavljević: Remains of the Church of St. Panteleimon in Lovac	207

В. Микашиновић, Т. Шаркић, Д. Николић, К. Ђукић: Прелиминарни резултати биоантрополошких анализа материјала са локалитета Црквина (Доња Бела Река, Бор)	209
V. Mikašinović, T. Šarkić, D. Nikolić, K. Đukić: Preliminary results of bioanthropological analyses of material from the site of Crkvina (Donja Bela Reka, Bor) ...	231

ИСКОПАВАЊА И РЕКОГНОСЦИРАЊА EXCAVATIONS AND SURVEYS

N. Mirković Marić, I. Tomažič, M. Marić, New results of archaeological research at the site of Crna Bara – Prkos	233
Н. Мирковић Марић, И. Томажич, М. Марић: Нови резултати археолошких истраживања на локалитету Црна Бара – Пркос	253
П. Милојевић, С. Перић: Праисторијска налазишта у горњем току Белице ...	259
P. Milojević, S. Perić: Prehistoric sites in the upper course of the Belica River	282
В. Михајловић, Ј. Пендић, А. Бандовић, И. Кајтез, М. Јанковић: Рекогносцирање креманске котлине 2021. године	291
V. Mihajlović, J. Pendić, A. Bandović, I. Kajtez, M. Janković: Archaeological field survey of the Kremna Basin in 2021	324
К. Дмитровић, Д. Ћирковић: Резултати заштитних истраживања у дворишту Народног музеја у Чачку 2023. године	331
K. Dmitrović, D. Ćirković: Results of rescue archaeological excavations in the courtyard of the National Museum Čačak in 2023	361
А. Ристић, Д. С. Радисављевић: Локалитети Градац (Градиште) и Црквиште у Риђевштици код Трстеника – резултати археолошких ископавања 1987. године	369
A. Ristić, D. S. Radisavljević: The sites of Gradac (Gradište) and Crkvište in Ridevštica near Trstenik – results of archaeological excavations in 1987	399
А. Ђукић: Средњовековне и раноновековне надгробне плоче из села Церова код Рудника	401
A. Đukić: Medieval and Early Modern gravestones from the village of Cerova near Rudnik	418

ПРИЛОЗИ ИЗ АРХЕОЛОШКИХ ЗБИРКИ

CONTRIBUTIONS FROM ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS

С. Митић: Наводони гробни налаз са Новог Брда из средњовековне збирке Народног музеја Ниш	419
S. Mitić: Alleged grave find from Novo Brdo from the medieval collection of the National Museum Niš	435

ПРИКАЗИ

REVIEWS

Selena Vitezović, Christoforos Arampatzis (eds.) HUNTING AND FISHING IN THE NEOLITHIC AND ENEOLITHIC: WEAPONS, TECHNIQUES AND PREY, Archaeopress, 2024 (Ivana Dimitrijević)	439
---	-----

IN MEMORIAM

Андреј Михајлович Обломски (1957–2023) (И. О. Гавритухин, Н. В. Лопатин)	445
Љиљана Мандић (1952–2024) (Д. Милосављевић)	451
Душан Крстић (1927–2024) (Н. Радојчић)	459

ДОДАТАК

APPENDIX

Упутство ауторима	464
Guidelines for the authors	465
Уређивачка политика	466
Editorial policy	467

ЛОКАЛИТЕТИ ГРАДАЦ (ГРАДИШТЕ) И ЦРКВИШТЕ У РИЂЕВШТИЦИ КОД ТРСТЕНИКА – РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ ИСКОПАВАЊА 1987. ГОДИНЕ

Александар Ристић

Течић

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3224-2437>

Дејан С. Радисављевић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

ORCID <https://orcid.org/0009-0004-8761-1425>

e-mail: arh.aleksandar.ristic@gmail.com

Оригинални научни рад

Примљено: 29. 4. 2025.

УДК: 903/904"652/653"(497.11)

Прихваћено: 23. 7. 2025.

902.2(497.11)"1987"

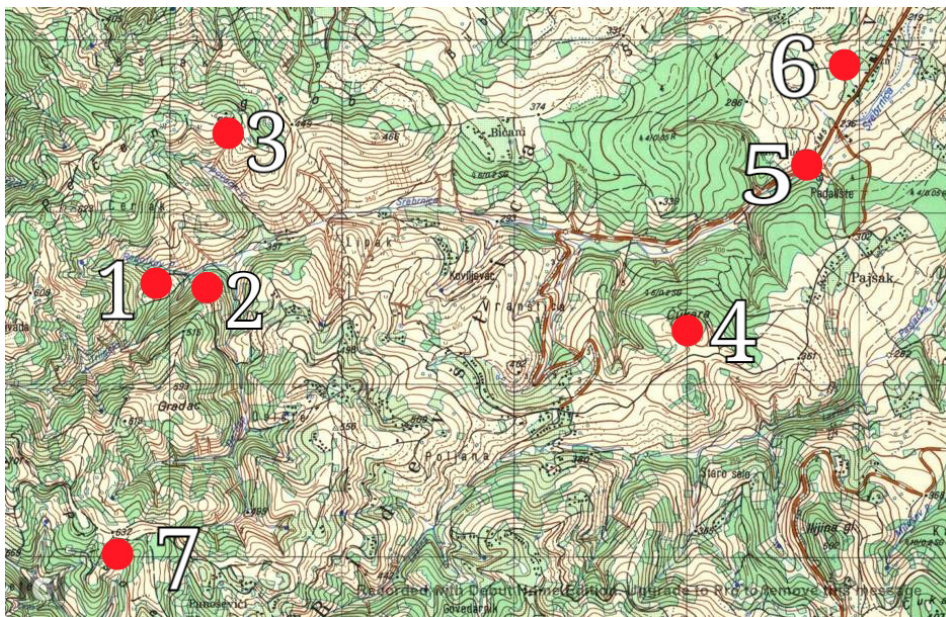
Апстракт: Циљ рада је да прикаже необјављене резултате крајкогтрајних археолошких ископавања локалитета Градац (Градиште) и Црквиште у атару села Риђевштица код Трстеника из 1987. године и да се криптички осврне на њих. У стваријој литератури и документацији насталој након поменутих археолошких истраживања изнесена је хипотеза по којој су ова два локалитета била у непосредној вези. Сматрало се да утврђење и црква представљају касносредњовековну целину и да заједно чине јединствено „феудално власнелинство“. На основу поређења резултата археолошких ископавања и извештаја са досадашњих рекогносцирања, може се закључити да се на локалитету Градац налазе остаци касноантичког/рановизантијског утврђења са улоом у локалном рударству и контроли саобраћајне комуникације, док старија црква на локалитету Црквиште потиче из касносредњовековног периода, и највероватније је подинута на делу раније средњовековног насеља.

Кључне речи: утврђење, Црквиште, Градац, Риђевштица, касноантички и рановизантијски период, позни средњи век

Географски положај локалитета Градац и Црквиште

Археолошки локалитети Градац и Црквиште (сл. 1 и 2) налазе се у северозападном делу атара села Риђевштице, око 22 км југоисточно од Трстеника, у јужном делу централне Србије.

Остаци утврђења на локалитету Градац (сл. 3 и 4) лоцирају се на купастом брегу (420 м), данас под грабовом шумом, чије се западне и северне падине стрмо спуштају према десној обали Трлинског и Радојковог потока (Рибница), док је на источној страни нешто блажа падина изнад леве обале

Сл. 1. Локалитети Црквиште – Црква Свете Марине (1) и Градац–Градиште (2) у Риђевштици и други локалитети у ближем окружењу: 3) Печени гроб, остаци старијих рударских активности, 4) Чукара, остаци мањег античког рудника, 5) Црква манастира у Велуђу, последња четвртина 14. века, 6) Бабићке градине, остаци античког насеља или виле рустике и 7) Старо Село, остаци средњовековног и ранонововековног насеља

Fig. 1. Sites of Crkvište – Church of Saint Marina (1) and Gradac–Gradište (2) in Ridevštica, and other nearby sites: 3) Pečeni Grob, remains of earlier mining activities; 4) Čukara, remains of a smaller Antique mine; 5) Church of the Monastery in Veluće, last quarter of the 14th century; 6) Babičke Gradine, remains of an Antique settlement or a villa rustica; and 7) Staro Selo, remains of a medieval and an early modern settlement

потока Ђердап. Према југозападу терен се постепено уздиже до највишег врха Градца (593 м), одакле је и најлакши приступ утврђењу, заштићен вештачким ровом. Са локалитета поглед се усмерава према североистоку на предео око горњег тока реке Сребрнице, десне притоке Западне Мораве, која настаје подно Градца спајањем Трлинског и Радојковог потока (Рибница), као и потока Ђердап, а из чијег су корита донедавно испирани алувијални наноси злата и самородне платине.¹ Према северу видик је ограничен огољеним јужним обронцима брда Печени гроб (524 м) и Рудине (449 м), на чијим се заравњеним врховима евидентирају трагови највероватније ка-

¹ Доминантан минерал платинске групе елемената у речним наносима Сребрнице представља иридоосмин (Krstić 1993, 14).

Сл. 2. Поглед на локалитете: 1) Градац (Градиште) и 2) Црквиште са североистока, са брда Печени гроб (фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 2. View of the sites: 1) Gradac (Gradište) and 2) Crkvište, from the north-east, from the hill of Pečeni Grob (photo by D. S. Radisavljević)

сноантичких рударских активности (сл. 5),² као и узвишењима Мала Рудина (440 м) и Церјак (623 м). Ка истоку поглед затварају висови Липак (456 м) и Чукара (427 м), на ком се налази мањи антички рудник (Krstić 1993, 6, 13; Спасојевић 1993, 5; Марић 2017, 292, 294).

Локалитет Црквиште са Црквом Свете Марине (сл. 6) у визуалном контакту је са остацима утврђења на Градцу. Смештен је на заравни, сада под ливадама и воћњацима, која је у благом паду према северу и десној обали Радојковог потока (Рибница). Према истоку ограничена је нешто стрмијом падином на левој страни Трлинског потока, док се на западу терен уздиже до шумовитог врха брда Налинац (584 м). Око 100 м северно од

² У геолошкој грађи Печеног гроба и Рудина доминирају халцбургити и дунити, односно њихови серпентинасти еквиваленти, док су од минерала заступљени оливин, енстатит, хромит и, нешто ређе, клинопироксен. Од секундарних минерала јављају се серпентински минерали, талк, хлорит, амфибол, магнетит, магнезит и опал (Krstić 1993, 9–11; Спасојевић 1993, 9). У периоду од 1957. до 1967. године у Риђевштици је радио рудник никла, који је експлоатисан из окана на потесима Липак и Ковилевац, изнад десне обале Сребрнице (Тодосијевић 2005, 598).

Сл. 3. Локалитет Градац–Градиште, поглед са севера (фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 3. The site of Gradac–Gradište, view from the north (photo by D. S. Radisavljević)

Сл. 4. Остаци зида на североисточном делу локалитета Градац–Градиште (фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 4. Remains of a wall in the north-eastern part of the site of Gradac–Gradište (photo by D. S. Radisavljević)

Сл. 5. Остаци старијих рударских радова на брду Печени гроб
(фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 5. Remains of earlier mining operations on the hill of Pečeni Grob
(photo by D. S. Radisavljević)

Сл. 6. Црква Свете Марине, поглед са југозапада (фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 6. Church of Saint Marina, view from the south-west (photo by D. S. Radisavljević)

цркве налази се извор Рибница, данас каптиран, чију воду мештани сматрају лековитом. Нешто ниже од њега уочава се старији подзид пута, који се десном обалом Радојковог потока пење према Црквишту.

Долином Сребрнице, поред остатака касноантичке виле рустике на локалитету Бабишке градине и средњовековне баштинске, а сада манастирске Цркве Ваведена Пресвете Богородице у Велућу, води најкраћа путна комуникација између трстеничког дела Западног Поморавља и Жупе александровачке, односно копаоничког подгорја, која је вероватно била у употреби и током ранијих раздобља (Рашковић 2002, 47–48; Рашковић и Берић 2002, 143–144; Марић 2017, 291–293).

Историјат истраживања локалитета Градац и Црквиште

Локалитети Градац и Црквиште³ у Риђевштици предмет су научног интересовања већ 146 година. Први је о њима писао Милан Ђ. Милићевић, који бележи да се на пола сата западно од манастира Велућа, на једном тешко приступачном вису, налази *градић*, који мештани не називају само Градац, већ и Сребрница, према истоименом потоку, чије је извориште у његовом подножју. Према локалном предању, град су подигли Латини, а приликом једног сукоба запосели Срби.⁴ На обали Сребрнице, *неколико хваћа од њодножја градског*, распознавали су се остаци објекта, за који се тврдило да је била *ливница сребра*. На локалитету се од покретних налаза бележе *неке њвоздене и њучане сџвари*, а непознати житељ Риђевштице случајно је 1870. или 1871. године нашао на Градцу *једну као јабуку од злата*, коју је продао неком златару у Крушевцу.⁵ Аутор наводи и да се на пола сата западно од Велућа, идући уз реку Сребрницу, на једном *издрешку*

³ У литератури се локалитет са остацима утврђења, осим под именима Градац и Градиште, јавља и као Сребрница, док мештани користе и називе Јаринин град и Јеринин град. Такође, за локалитет Црквиште бележе се и топоними Рибница и Црквине (Милићевић 1876, 713–714, 720; Каниц 1989, 83; Петковић 1950, 54; Петковић 1955, 46; Здравковић 1951, 254; Бошковић 1955, 60; Ристић 1987, 173–179; Рашковић et al. 2000, 15–16; Рашковић 2001, 19–20; Рашковић и Берић 2002, 148–150; Марић 2017, 292).

⁴ Милан Ђ. Милићевић преноси предање: *А била је нека хала, која је Србима доносила жићо и сваку дерићей. Лајини ухваће њу халу и закују је у Жељину, ња њада ударе* (Срби, прим. аутора) *низ косу на „Велики њољед”, сиђу у Градац (Сребрницу) и град зайале, војску сву, која није била њодејла, њојуку. Војвода у Градцу зайвори њодземни њодрум, а у њодруму су њри казана блаја, и на њима сјава змија; још њу има њри њејачке њуће ракије, и мнојо друјих грајоцених сџвари! Мисли се да све њо сџоји и данас, само се не зна где су њодруму врајја* (Милићевић 1876, 714). Ова легенда је и сада жива међу мештанима Риђевштице – казивачи Новак Б. Радисављевић, Светомир Р. Милосављевић и Синадин Јовановић из заселка Пуношевићи у селу Риђевштица.

⁵ Житељи Риђевштице и данас приповедају о наводној златној јабуци.

налази стара црквица Рибница, коју походе многи болесници у потрази за излечењем (Милићевић 1876, 713–714, 720).⁶

Аустријски путописац и љубитељ старина Феликс Каниц, приликом свог путовања од Виткова у Жупи до Крушевца,⁷ није обишао остатке утврђења и цркве у Риђевштици, већ преноси податке и народна предања које је раније прикупио Милан Ђ. Милићевић. Према његовом мишљењу, кастел Сребрница штитио је римску топионицу, коју су доцније користили и Дубровчани, на шта упућује и назив оближњег брда Металица⁸ (Каниц 1989, 83).

Средином 20. столећа, историчар уметности и археолог Владимир Р. Петковић истиче да се према једном запису на антиминос, манастир у Велућу раније звао Сребрница, те да овај назив носи и поток, који покрај њега протиче, као и један *тешко ириситијачни градић, по часу заједно удаљен од манастира, не једноме вису, испод кога извире овај поток* (Петковић 1950, 54; Петковић 1955, 46).

Архитекта Иван М. Здравковић бележи да се три четврти часа хода западно од манастира Велућа, *код ушћа* (sic!)⁹ речице Сребрнице, на једном омањем брежуљку, који затвара њену клисуру, налази град Сребрница или Градац, малих димензија, са једном или највише две куле. У време његовог обиласка 1948. године град је био у рушевинама, док се остаци бедема нису назирали ни у конфигурацији терена. На основу веће количине обрушеног камена у његовом подножју, претпоставио је и постојање подграђа. Сматрао је да је по свој прилици реч о старом жупском граду. Указује и да се на локалитету Црквине налази мала црква, саграђена од дрвета, посвећена летњем Светом Јовану, за коју су мештани тврдили да је подигнута на старим темељима (Здравковић 1951, 254).

⁶ М. Ђ. Милићевић казује да су се болесници најпре умивали на оближњем извору, а потом лежали у црквишту на плочи и привезали покоји кончић (Милићевић 1876, 720), највероватније о гране околног дрвећа. Црквиште је најпосећеније на дан Свете великомученице Марине – Огњене Марије (30. јул) и Усековања главе Светог Јована Крститеља (11. септембар). Посетиоци најпре одлазе на извор (данас чесма), који се сматра лековитим, око 100 м северно од Цркве Свете Марине, где се умивају и остављају новац, а болесници привезују делове тканина на гране дрвећа у непосредном окружењу. Након тога, одлазе у цркву, подигнуту између 1974. и 1976. године на месту старијег црквишта, где целивају иконе и пале свеће. Раније се на поменуте празнике одржавао и сабор покрај Цркве Свете Марине, који су у великом броју походили житељи Риђевштице, али и околних села – казивач Румена С. Радисављевић (рођ. Милосављевић) из Стопање, а пореклом из заселка Пуношевићи у селу Риђевштици.

⁷ Путем из долине Ибра, преко Копаоника и Жупе, Ф. Каниц је прошао 1860. године (Каниц 1989, 56).

⁸ Потес Металица смештен је у југоисточном делу атара Риђевштице, у изворишном делу потока Горњевац, леве притоке Тулешке реке, према заселку Срњани у суседном селу Тулеш. На основу тумачења мештана, назив је добио услед присуства руде (метала). На Металицу се према западу нашла потес Драгуље (*Topografska karta 1:25000, секција Крушевац 3–3 (Trstenik), br. lista 531–3–3*, Београд 1971, друго издање; Тодосијевић 2005, 599).

⁹ Требало би: код изворишта.

Заслужни Ђурђе Бошковић, пишући о архитектури и каменој пластици цркве манастира у Велућу, напомиње да се *нешто изнад* овог манастира, на један сат хода, односно око 4 км западно од њега, запајају остаци средњовековног утврђења, које мештани називају Градац или Градиште, а чији је првобитни назив вероватно био Сребрница, према имену потока у његовом подножју. Мање утврђење било је смештено на стрмој чуки, која се издиже око 60 до 80 м изнад водотока Сребрнице. У време његовог обиласка, средином 20. века, локалитет је био под ниском шумом, док је сам врх чуке, као и добар део падине био прекривен ломљеним каменом, тако да се основа утврђења није могла утврдити. Град је са залеђем, на југозападној страни, био повезан гребеном, који је пресецао вештачки ров, констатоване дубине око 5 м, ширине око 15 м и дужине око 30 м, са падом на обе стране гребена. Од посебне су важности и две достављене фотографије локалитета, са остацима утврђења и погледом на чуку са североисточне стране. Будући да Велуће није било утврђено, Ђ. Бошковић је сматрао да су манастир и утврђење Градац *првобитно свакако сачињавали повезану иривредну и одбранбену феудалну целину*. Скреће пажњу и да се недалеко од тврђаве налазила црквица, на којој је пре Другог светског рата (1941–1945) подигнута црквица од дрвета (Бошковић 1955, 60, нап. 2, сл. 40–41).

У јесен 1954. године, Никола Тасић и Драгослав Срејовић из Археолошког института у Београду извршили су археолошко рекогносцирање предела дуж средњег и горњег тока реке Сребрнице. На локалитету Градиште констатовани су остаци мањег утврђења, смештеног на невисоком брегу, у *југозападном* (sic!)¹⁰ делу атара села Риђевштице, уз десну обалу реке Сребрнице. На основу налаза фрагмената керамике на источном прилазу, утврђење је датовано у антички период. Према сведочењу мештана, проналажен је и римски новац, док су поједини примерци били од злата. Наводи се да се прекопута Градца, на другој обали Сребрнице, на удаљености од око 200 до 300 м, налази црквиште, на ком је приликом копања винограда Здравка Пантелића откривен већи број људских скелета, од којих су два била децја. Скелетни остаци покојника, у опруженом положају, евидентирани су на дубини од око 0,80 м. Како у гробовима није било прилога, некропола се није могла ближе датовати (Ристић 1987, 173, нап. 7; Рашковић et al. 2000, 15; Рашковић 2001, 19).¹¹

¹⁰ Требало би: северозападном.

¹¹ Некропола је смештена на једном избрешку, око 70 м северно од Цркве Свете Марине, а који је сада под багремовом шумом. Такође, гробови су откопавани и приликом риљања земље за виноград у власништву Милана и Десанке Пантелић, око 15 м источно од поменутог сакралног објекта – казивач Драгомир Пантелић из Риђевштице.

У септембру 1986. године локалитет Градиште у Риђевштици рекогносцирали су Никола Берић и Јелена Боровић из Народног музеја у Крушевцу. Том приликом утврдили су да је утврђење елипсоидне основе, димензија око 25 x око 10 м, а потврдили су и постојање вештачког рова на његовој југозападној страни. Начинили су и сумарни цртеж основе ново-саграђене цркве посвећене Огњеној Марији, која је подигнута на старијим темељима (Ристић 1987, 173, нап. 8–9).

Поновно рекогносцирање локалитета Градиште и Црквиште у Риђевштици изведено је током јуна и јула 1987. године.¹² Констатовано је да су остаци утврђења на локалитету Градиште, подигнутог на стеновитом терену, додатно девастирани просецањем шумског пута, те да су радом булдожера пресечени остаци североисточног бедема по дужини, који је готово сасвим уништен. Деградацији локалитета значајно је допринело и то што су мештани користили камен за изградњу кућа и помоћних објеката. На Градишту су у време обиласка били видљиви остаци једног зида (бедема ?), изграђеног од ломљеног камена везаног кречним малтером, чија се траса могла само делимично испратити. Судећи према правцу његовог пружања, основа утврђења била је потковичастог облика, са сувим ровом на југозападној страни. На читавој површини локалитета, као и у вештачки направљеном профилу пута евидентирани су мањи фрагменти неглеђосане керамике, која је опредељена у средњи век. У кориту Сребрнице, подно утврђења, приликом испирања злата пронађен је један комад бронзаног римског новца (3. век), део украсног предмета од бронзе са уметнутом тамноцрвеном пастом (14. век ?), али и два млетачка дуката из друге половине 14. века (Ристић 1987, 173–174, 179, нап. 10–11, 29, сл. 1–6, 11–12). У подножју Градца случајно је нађен и један златник, који представља ковање 53. венецијанског дужда Бартоломеа Граденига (1339–1342) (Рашковић 2015, 19, нап. 62, Т. V/1).¹³

У раздобљу између Првог и Другог светског рата, на локалитету Црквине (Црквиште) мештанин Новица Јовановић Крцић саградио је цркву дашчару. Током припремних радова за подизање нове цркве, отпочетих у пролеће 1974. године, поменута дашчара измештена је на оближњу локацију и преузела улогу „собрашнице”. Изградњу новог сакралног објекта,

¹² Током јуна 1987. године истраживачку екипу чинили су Гојко Суботић, Никола Тасић, Емилија Томић и Владислав Ристић, а у јулу исте године поменути В. Ристић, Ема Радуловић, Биљана Мијајловић и фотограф Мирољуб Буцек (Ристић 1987, 173, нап. 10).

¹³ У Народном музеју у Крушевцу, под инв. бр. 2702, чува се и један примерак новца византијског цара Анастасија I (491–518), наводно пронађен приликом археолошких ископавања локалитета Градац у Риђевштици 1987. године (Рашковић и Гаврић 2011, 453, нап. 6). Међутим, у пратећој документацији са поменутих истраживања не постоје никакви подаци о проналаску овог комада новца.

триконхалног плана основе, према пројекту архитекте Зорана Аћимовића из Трстеника, нису пратила археолошка истраживања. Мештани су сведочили да су током копања темеља за изградњу нове цркве, на дубини од око 1,20–1,40 м, откривени темељи старијег сакралног здања, зидани од црвенкастог речног камена везаног кречним малтером. Надограђени темељи консолидовани су истом врстом камена, који се налазио расут по површини локалитета, а након тога заливени цементним малтером, док су зидови цркве грађени опеком. Приликом рекогносцирања 1987. године део темеља од црвенкастих речних облутака запажен је испод малтерне оплате на југоисточном делу сокла, али је остала недоумица да ли представља остатке старијег темеља или ново дозиђивање. Судећи према размерама и нелогично постављеним бочним конхама, претпостављено је да је првобитна црква, која није поседовала припрату, највероватније била једнобродна грађевина, димензија 9,40 х 6,10 м, са олтарском апсидом која захвата готово читаву ширину брода.¹⁴ Остављена је као отворена могућност да су бочне конхе могле бити и накнадно призидане, приликом неке обнове у периоду моравске Србије (Ристић 1987, 174–178, нап. 12–22, сл. 7–10).

Утврђено је да је некропола, коју су раније евидентирали Н. Тасић и Д. Срејовић, смештена око 60 м северно од цркве, те да је током скорашне обраде винограда откопано седамнаест људских скелета (Ристић 1987, 178, нап. 23).

Према мишљењу В. Ристића, тврђава на Градишту представљала је целину са претпостављеном придворном црквом и некрополом на локалитету Црквиште, односно јединствено утврђено средњовековно властелинство, које је оквирно опредељено у раздобље 13–14. века (Ристић 1987, 174, 178–179).¹⁵

У оквиру пројекта „Археолошко рекогносцирање западне Србије са сондажним ископавањем”, под руководством Славенке Ерцеговић-Павловић из Археолошког института у Београду, а у сарадњи са Институтом за историју уметности у Београду и Народним музејом у Крушевцу, као део пројекта „Уметност крушевачке области у моравској Србији”, под вођством Гојка Суботића, изведена су у септембру 1987. године сондажна археолошка истраживања

¹⁴ На овакав план основе првобитне цркве, према мишљењу В. Ристића, упућују бочне конхе које неспретно и нелогично стоје, као и то да: *Унутрашња дужина основе одговара мери од два љуна крућа айсидалној лика, њј, четири пољуречника олтарске айсиде (укључујући и дубину айсиде) чији је центар тачно на пољуречној оси делова источної зида. Унутрашња ширина износи два пољуречника увећана за дужине делова источної зида на прелазу наоса у олтарску айсиду. Овакво прецизно меревање основе, што се не односи и на бочне конхе, указује на вероватну првобитну концепцију старије једнобродне цркве* (Ристић 1987, 178, нап. 22).

¹⁵ Г. Гаврић и М. Ковачевић оспорили су ову хипотезу, с обзиром на то да археолошки материјал пронађен на Градцу (Градишту) не указује на живот брањеног простора утврђења током средњег века (Гаврић и Ковачевић 2015, 17).

на локалитетима Градиште и Црквиште, на потесу Градац у селу Риђевштица (Ercegović-Pavlović 1987, 1–2), чији ће резултати бити само сумарно саопштени (Рашковић et al. 2000, 15–16, сл. 6; Рашковић 2001, 19–20, сл. сл. 13–16; Рашковић 2002, 47–48; Рашковић и Берић 2002, 149, Т. III/1; Марић 2017, 292, нап. 4).

Приликом археолошког рекогносцирања дела територије општине Трстеник, које је 1998. године спровела стручна екипа Народног музеја у Крушевцу, обиђен је и локалитет Градац у Риђевштици. Том приликом потврђени су резултати ранијих проспекција локалитета, док је у непосредној близини утврђења, у једној њиви на десној страни *Сребрнице* (sic!),¹⁶ на месту претпостављеног подграђа, прикупљен већи број уломака керамике, датоване у касноантички период (Рашковић et al. 2000, 15–16, сл. 6; Рашковић 2001, 18–20, нап. 30, сл. 13–17, Карта 1/14; Рашковић 2002, 47–48, Карта 2/13; Рашковић и Берић 2002, 148–150, сл. 1/17, 4/6–7, 5/1–2, 6/2, Т. III/1; Гаврић и Ковачевић 2015, 11).¹⁷

У оквиру пројекта „Аерофото проспекција територије општине Трстеник”, под руководством археолошкиње Марије Д. Марић из Завода за заштиту споменика културе у Краљеву, у првој половини јула 2012. године извршено је снимање предела у непосредном окружењу локалитета Градиште (Градац) и Црквиште. Након тога, изведена су у неколико наврата и рекогносцирања овог терена у сарадњи са Народним музејом у Крушевцу, када су евидентирани остаци старих рударских радова и велике количине халде на узвишењу Печени гроб,¹⁸ изнад леве обале Сребрнице, око 1,2 км ваздушном линијом североисточно од локалитета Градиште (Градац), као и мањи рудник на брду Чукара, на десној страни поменутог реке, око 3 км источно од Градца (Марић 2017, 292, нап. 3, 5).¹⁹

¹⁶ Реч је о десној обали потока Ђердап, који са Трлинским и Радојковим потоком подно Градца образује реку Сребрницу (*Topografska karta 1:25000, секција Kruševac 3–3 (Trstenik), br. lista 531–3–3*, Beograd 1971, drugo izdanje).

¹⁷ У башти (К. О. Риђевштица, бр. парцеле 2586) на левој обали Рибнице (Радојковог потока), насупрот остацима утврђења на локалитету Градиште (Градац), евидентирају се фрагменти лепа и керамике, која се опредељује у период старијег гвозденог доба, док је власник приликом копања јаме за кречану, испод ораха уз северну ивицу парцеле, уочио површину са дебљим слојем пепела – казивачи Бана и Новица Јовановић из Риђевштице.

¹⁸ Према веровању, на превоју који спаја Печени гроб са суседним брдом Церјак, изнад изворишта Липовачког потока, леве притоке Сребрнице, налазе се остаци цркве на локалитету Црквина (Ристић 1987, нап. 19; Марић 2017, 292), али се тамо не запажају никакви трагови архитектуре.

¹⁹ У литератури је изнет податак да је око 1,5 км источно од Градишта (Градца), на десној обали Сребрнице, смештена некропола, са које највероватније потиче касноантички и средњовековни новац случајно пронађен у кориту поменутог реке (Ercegović-Pavlović 1987, 3; Марић 2017, 292, 5). Међутим, реч је највероватније о својеврсној забуни, пошто се једина до сада евидентирана некропола налазила око 70 м северно од Цркве Свете Марине. На другој страни, око 1,8 км источно од поменутог локалитета лежи савремено гробље села Риђевштице, засновано у првој половини 19. stoleћа.

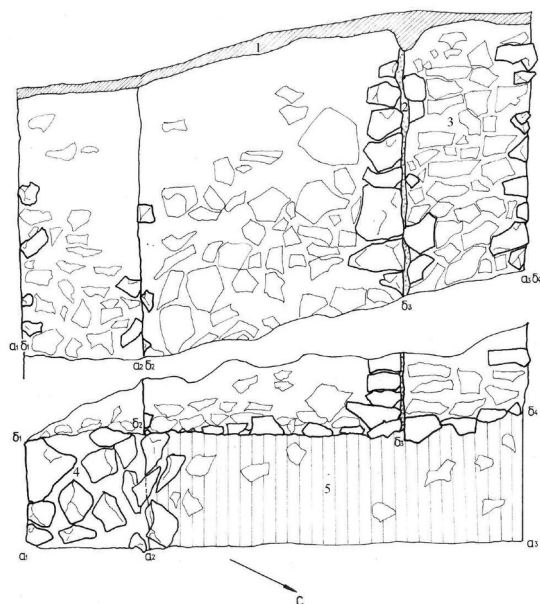
Археолошка ископавања локалитета Градац (Градиште) и Црквиште 1987. године

Сондажна археолошка истраживања локалитета Градац (Градиште) и Црквиште у атару села Риђевштица код Трстеника изведена су у периоду од 18. до 26. септембра 1987. године, док су пропратни радови трајали до 30. септембра. Како је претходно наведено, реализована су у оквиру пројекта Археолошког института у Београду под називом „Археолошко рекогносцирање југозападне Србије”, чији је руководилац била Славенка Ерцеговић-Павловић, научни саветник Археолошког института. Истраживања су обављена у сарадњи са Институтом за историју уметности из Београда и Народним музејом из Крушевца, чији је тадашњи пројекат носио назив „Уметност крушевачке области у моравској Србији” (руководилац Гојко Суботић). Поред руководиоца истраживања, стручну екипу чинили су Никола Берић, кустос-археолог Народног музеја у Крушевцу и Владислав Ристић, виши кустос-историчар уметности крушевачког музеја. Руководјење ископавањима на локалитету Градац припало је Николи Берићу, док је радове на Црквишту Свете Марине у Риђевштици водио Владислав Ристић (Berić 1987, 1; Ercegović-Pavlović 1987, 1; Ristić 1987, 1).

Циљ истраживања локалитета Градиште било је утврђивање постојања средњовековног утврђења и његовог карактера, а на локалитету Црквиште откриће остатака старијег сакралног објекта, над чијим је остацима, према сведочењима мештана, подигнута садашња триконхална Црква Свете Марине (Ercegović-Pavlović 1987, 1–2).

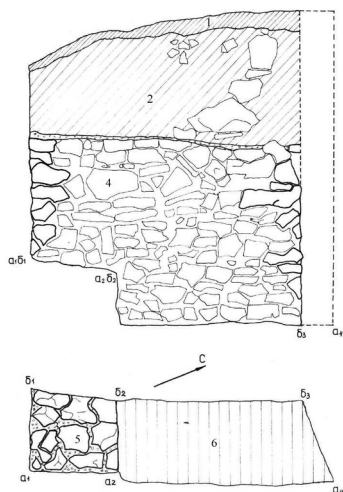
Археолошка ископавања локалитета Градац (Градиште)

Ископавања на локалитету Градац (Градиште), смештеном на прилично неприступачном терену, била су на почетку усмерена ка дефинисању ширине откритеног бедема и правца његовог пружања у североисточном делу локалитета. Тада је констатовано лице масивног зида од притесаног камена, дебљине 2 м, а утврђен је и правац његовог пружања (Berić 1987, 1; Ercegović-Pavlović 1987, 2). Установљено је и лице још једног зида, удаљеног 2,57 м од претходног. Напослетку, откривена су укупно три зида, од којих је први био широк 0,90 м, други 2,40 м, а трећи 1–1,02 м, што је истраживаче навело на помисао да се ради о унутрашњем простору куле (сл. 7) (Berić 1987, 2), који је истраживан на крају ископавања. Том приликом утврђено је и постојање зида ка брањеном простору утврђења, што је додатно оснажило првобитну претпоставку да је реч о остацима куле (сл. 8). Ископ, ширине 0,80 м, ишао је до 1,10 м испод нивоа пута, али није евидентиран првобитни ниво терена (сл. 9) (Berić 1987, 5).

Сл. 7. Североисточни зид североисточне куле: 1. хумус; 2. малтер; 3. зид; 4. банак; 5. део прокопаног пута (Документација Археолошког института)

Fig. 7. North-eastern wall of the north-eastern tower: 1. humus; 2. mortar; 3. wall; 4. bench; 5. section of a dug-out road (Documentation of the Institute of Archaeology)

Сл. 8. Унутрашњи зид североисточне куле: 1. хумус; 2. обрушени зид; 3. малтер; 4. зид; 5. банак; 6. део основе куле (Документација Археолошког института)

Fig. 8. Interior wall of the north-eastern tower: 1. humus; 2. collapsed wall; 3. mortar; 4. wall; 5. bench; 6. part of the tower foundation (Documentation of the Institute of Archaeology)

Сл. 9. Унутрашњи зид североисточне куле
(Документација Археолошког института)

Fig. 9. Interior wall of the north-eastern tower
(Documentation of the Institute of Archaeology)

Једна сонда, димензија 3 x 2 м, отворена је изнад пута, око 30 м западно од североисточног зида.²⁰ Након копања кроз слој хумуса, на релативној дубини од 0,68 м појавила се стеновита подлога (Berić 1987, 2).

Очишћен је и зид, уочен у профилу пробијеног пута, а који се налазио око 60 м када се њиме иде лучно у правцу запада од североисточне куле.²¹ Постављен је по оси север–југ, уз одступање од 20° његове северног дела према западу,²² док му је ширина износила 2,10 м. Израђен је од притесаног камена, са трпанцем као испуном (сл. 10). Приликом чишћења оба лица бедема, са источне стране у нивоу од 0,10 м изнад пута, уочен је дебео слој гарежи. У наставку истраживања рашчишћаване су и откопаване обе стра-

²⁰ У дневнику ископавања наведено је да је сонда отворена источно од североисточне куле (Berić 1987, 2), док се на ситуационом плану јасно види да се она налазила западно (северо-западно) од североисточних зидова.

²¹ Као и у претходном случају, на основу скице се види да се ова целина налазила на западној страни, а не северној.

²² У теренском дневнику убележено је да одступа према истоку.

Сл. 10. Северозападни зид – јужни изглед
(Документација Археолошког института)

Fig. 10. North-western wall – southern view
(Documentation of the Institute of Archaeology)

не северног бедема, у циљу утврђивања првобитног нивоа терена. Ископ је настављен 2 м источно од источне стране зида, ради дефинисања површине са гаражи. Отворена је сонда димензија 2 x 2 м, у којој је констатован слој гаражи дебљине 0,20–0,30 м (сл. 11). У том слоју пронађене су угљенисане животињске кости и дрво, као и уломци керамике. На дну слоја гаражи (дубина 1,30 м) нађен је фрагмент обода тамномрке глеђосане посуде израђене на витлу, димензија 8,3 x 5,9 цм (сл. 12 и 20а) (Berić 1987, 3).²³ Настављено је са ископавањем слоја гаражи са источне стране зида, где су поред угљенисаних костију и дрвета пронађени и профилисани фрагменти оплате од печене земље, на којима су уочени трагови дрвета. На источној страни слоја гаражи откривено је више редова нагорелог камена везаног малтером, који је лучно постављен, док се унутрашњост лука налазила испод веће гомиле неvezаног камена. Под наведеном концентрацијом камена, а унутар нагорелог лука,

²³ Документација Археолошког института, инв. бр. 3386, Arheološka istraživanja u Riđevšćici – Gradac (lokaliteti „Gradište” i „Crkvište”), картон Ц/1..

Сл. 11. Слој гарежи у темељу северозападног зида – северни изглед
(Документација Археолошког института)

Fig. 11. Layer of soot at the foundation of the north-western wall – northern view
(Documentation of the Institute of Archaeology)

пронађени су профилисани фрагменти глинене конструкције, што је навело на претпоставку да се на том месту налазила већа земљана пећ, која је уз опрез опредељена као металуршка, пошто је подно Градишта пронађено и неколико комада згуре (Berić 1987, 4; Ercegović-Pavlović 1987, 2–3). С обзиром на то да је пећ само делимично откопана, њене укупне димензије нису могле бити утврђене (Ercegović-Pavlović 1987, 3).

Отворена је и сонда на највишој тачки Градишта, односно у његовом југозападном делу, а у циљу утврђивања трасе бедема и величине брањеног простора тврђаве (Berić 1987, 3).²⁴ Под слојем шута евидентирано је постојање спољашњег лица зида, поред ког је отворен ров, ширине 1 м, ради праћења правца његовог пружања. Услед велике количине обрушеног камена, претпостављено је да се и на овом месту налазила једна од кула утврђења. Сонда је копана до дубине од 2 м. На дубини од 1,40 м констатован је другачији начин зидања бедема, што је указивало на његову обнову. На

²⁴ Ова целина није представљена на ситуационом плану.

Сл. 12. Налаз керамике из слоја гаражи код северозападног зида
(фотографију је доставио археолог Душан Рашковић)

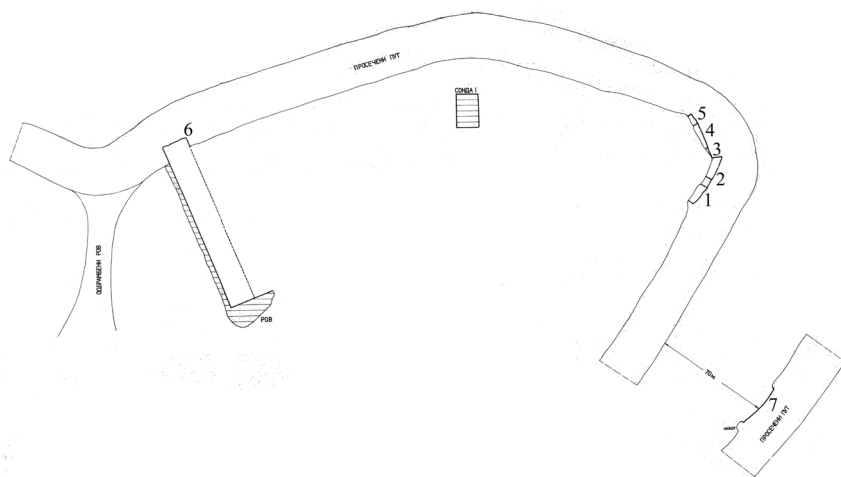
Fig. 12. Ceramic find from the soot layer near the north-western wall
(photo provided by archaeologist Dušan Rašković)

дубини од 1,70 м пронађен је гвоздени клин дужине 9 цм. Предмет је израђен ковањем, четвороугаоног је пресека и на једној страни је ужи. Недостаје му врх, док је са супротне стране проширен и савијен под правим углом (сл. 206) (Berić 1987, 4).²⁵

Око 70 м југоисточно од просеченог пута, истраживана је спољашња страна зида, лоцираног поред извора у шљиваку Душана Јовановића из Риђевштице. Зид, откопан у дужини од 4 м, квалитетно је грађен и претпостављено је да највероватније представља део спољашњег одбрамбеног бедема (Ercegović-Pavlović 1987, 3). На око 0,70 м дубине уочен је слој сиве (каолинске) глине, чије лежиште није познато у ближој околини. Праћењем овог зида откривен је и његов угао, одакле се преламао према северу (Berić 1987, 4; Ercegović-Pavlović 1987, 3).

Након археолошких радова зидови у профилу пута су заштићени, а преостали затрпани до висине од 1,2 м код северног зида (Berić 1987, 5).

²⁵ Документација Археолошког института, инв. бр. 3386, *Arheološka istraživanja u Ridevšticі – Gradac (lokaliteti „Gradište” i „Crkvište”)*, картон Ц/2. У обрасцу стоји да је пронађен на дубини од 1,20 м.

Сл. 13. Ситуациони план Градишта: 1. Југоисточни зид североисточне куле;
2. Унутрашњи зид североисточне куле; 3, 4, 5. Североисточни зидови
североисточне куле; 6. Северозападни зид; 7. Зид код извора
(Документација Археолошког института)

Fig. 13. Situation plan of Gradište: 1. South-eastern wall of the north-eastern tower;
2. Interior wall of the north-eastern tower; 3, 4, 5. North-eastern walls of the north-
eastern tower; 6. North-western wall; 7. Wall near the spring
(Documentation of the Institute of Archaeology)

Археолошка ископавања локалитета Црквиште (Црква Свете Марине)

Сонда 1 постављена је дуж темеља Цркве Свете Марине и обухватила је простор уз југоисточни део јужне конхе, јужни зид према истоку, као и уз југоисточни део зида олтарске апсиде. Циљ њеног отварања био је утврђивање правца пружања старијих темеља, као и дефинисање постојања старије олтарске апсиде и бочне (јужне) конхе. Димензије сонде, са додатним проширењима, износиле су 1,50 x 4,50 x 1,30 м. Најпре је уклоњен бетонски слој, као и камен и шут испод њега (Ristić 1987, 1). У првом откопном слоју налазила се већа концентрација крупнијег и ситнијег камена. Убрзо је откривена површина која је опредељена као *масивни камени зид*, израђен у техници сухозида, који се протежао у правцу југоистока. Дебљина откривеног зида, начињеног од ломљеног камена, износила је 2 м. У овом откопном слоју, на дубини од 0,10 м, у проширењима сонде пронађени су рецентнији косир и алуминијумски прстен (Ristić 1987, 2–3). У 3. откопном слоју, на дубини од 0,60 м, појавио се културни слој, где су

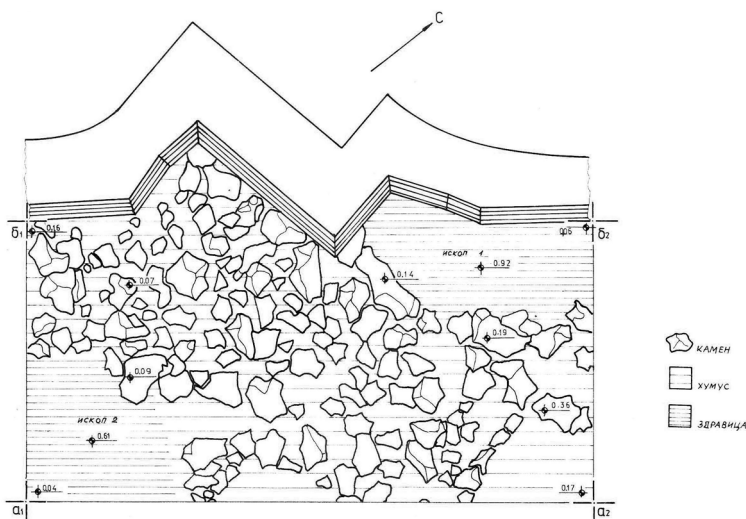

Сл. 14. Сонда 1, 3. откопни слој – западни изглед
(Документација Археолошког института)

Fig. 14. Trench 1, 3rd excavation layer – western view
(Documentation of the Institute of Archaeology)

пронађени готово сви покретни налази, односно уломци светлозелене и светлосмеђе глеђосане керамике, као и фрагменти црно печених неглеђосаних посуда (Ercegović-Pavlović 1987, 4; Ristić 1987, 4). Посебно се истиче уломак светлосмеђе глеђосане зделе са профилисаним ободом и урезаним низовима паралелних линија, димензија 5,4 x 6,3 cm (сл. 20в).²⁶ Утврђено је да су нови темељи источног дела јужног зида цркве, до олтарске апсиде, дубоки 0,50 м, те да се делимично ослањају на помињани „сухозид”. Дубина темеља зида олтарске апсиде износила је 0,90 м, али није примећено да су лежали на остацима старијег објекта. Старији *зид* („сухозид”) откривен у овој сонди био је формиран од једног реда камења, дебљине 0,20 м (сл. 14). Једино је у делу сонде уз олтарску апсиду, као и у њеном угаоном делу (са обе стране „сухозида”) констатована здравица на дубини од 1 м (сл. 15) (Ristić 1987, 5).

²⁶ Документација Археолошког института, инв. бр. 3386, *Arheološka istraživanja u Riđevšćici – Gradac (lokaliteti „Gradište” i „Crkvište”)*, картон Ц/13.

Сл. 15. Основа сонде I (Документација Археолошког института)

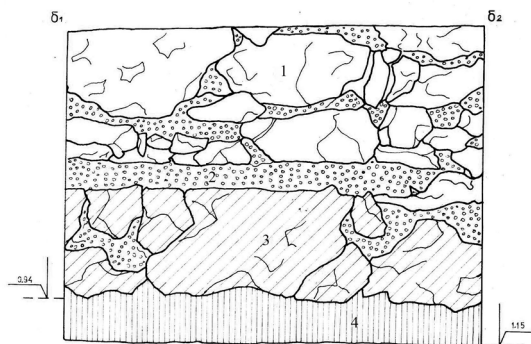
Fig. 15. Plan of Trench I (Documentation of the Institute of Archaeology)

Сонда 2, димензија 1,50 x 2 м, отворена је уз јужни зид цркве према западу. На дубини од 0,10 м пронађен је перфорирани новчић краља Милана Обреновића, као и други примерци рецентнијег новца, попут ковања истог владара из 1884. године, ковања из 1904. и 1925. године, али и мањи уломак рецентне глеђосане керамике.²⁷ На истој дубини појавио се и „сухозид”, који је пратио трасу зида откривеног у сонди 1 (Ristić 1987, 2).

Сонда 3, димензија 1,20 x 1,50 м, постављена је уз северни зид цркве према олтарској апсиди. На дубини од 0,60 м констатован је културни слој са више уломака кухињске грнчарије, као и један фрагмент посуде са дршком. Керамика је грубо рађена, вероватно уз одсуство витла (сл. 20г).²⁸ Здравница се у овој сонди појавила на дубини од 1,05 м. Утврђено је да су темељи старијег објекта, дубине 0,50 м (сл. 16), изграђени од тзв. рудинског црвеног и жутог камена, те да су приликом подизања садашње цркве заливени бетоном, изнад ког су надзидани нови темељи, чија је висина такође износила 0,50 м (сл. 17) (Ristić 1987, 3).

²⁷ Рецентнији нумизматички налази из сонде 2 сведоче о томе да је становништво овај „сухозид” сматрало за остатке старије цркве и на том месту остављало новац.

²⁸ Документација Археолошког института, инв. бр. 3386, Arheološka istraživanja u Ridevštici – Gradac (lokaliteti „Gradište” i „Crkvište”), картон Ц/18. На скици су приказана два уломка и дате су две димензије, док се у тексту помињу три уломка, што вероватно представља грешку.

Сл. 16. Изглед темеља северног зида до олтарске апсиде:

1. камен новог темеља 2. бетон 3. камен старог темеља 4. здравица
(Документација Археолошког института)

Fig. 16. View of the northern wall foundation up to the altar apse:

1. stone of the new foundation; 2. concrete; 3. stone of the old foundation; 4. intact layer
(Documentation of the Institute of Archaeology)

Сл. 17. Сонда 3, 6. откопни слој – северни изглед
(Документација Археолошког института)

Fig. 17. Trench 3, 6th excavation layer – northern view
(Documentation of the Institute of Archaeology)

Сл. 18. Сонда 4, 2. откопни слој – западни изглед
(Документација Археолошког института)

Fig. 18. Trench 4, 2nd excavation layer – western view
(Documentation of the Institute of Archaeology)

Сонда 4, димензија 1,50 x 2 м, позиционирана је уз југозападни угао цркве. Одмах испод површине наишло се на новији темељ припрате, која није подигнута. На дубини од 0,20 м констатовани су остаци старијег зида (сл. 18), када је установљен и крај његовог простирања на западној страни, у односу на раније утврђену трасу. Евидентирано је да ширина нових темеља за припрату, дужине 3 м и изграђених од камена заливеденог бетоном, износи од 0,65 до 0,85 м, као и да су на северној страни незнатно проширени од 0,10 до 0,20 м (Ristić 1987, 4).

Закључна разматрања

Правац пружања бедема у североисточном делу локалитета Градац (Градиште) навео је истраживаче на помисао о постојању засебног дела утврђења („Мали град”), који је био мањих димензија. Основа те целине била је неправилног елипсоидног облика, са оријентацијом у правцу исток–запад, док је констатован и вештачки одбрамбени ров на југозападној стра-

ни. Тада је установљена и ширина откривених бедема, која се кретала од 0,90 м до 2,70 м (сл. 13) (Ercegović-Pavlović 1987, 2).

Истраживачи су закључили да се на утврђењу издвајају две архитектонске фазе. Старију одликује квалитетно зидање тесаним каменом са педантно обрађеним лицима зидова и трпанцем везаним кречним малтером, док млађу фазу, која је подразумевала обнову трасе старијих бедема, карактерише лошији квалитет градње (Ercegović-Pavlović 1987, 2).

Покретних налаза приликом ових ископавања готово и да није било, с обзиром на то да је откривен само један уломак посуде, као и гвоздени клин (Ercegović-Pavlović 1987, 2). Пронађени фрагмент, према мишљењу одређених аутора, припада времену 3–4. века (Рашковић et al. 2000, 15; Рашковић 2001, 20).

Након ових временски ограничених ископавања, изнета је хипотеза да је утврђење могло представљати рударски центар сребрничке области и да је подигнуто у раном средњем веку.²⁹ За откривене остатке пећи претпостављено је да је имала улогу у металуршкој производњи,³⁰ јер је на површини испод Градишта проналажена гвоздена згура (Ercegović-Pavlović 1987, 3). Потврду о употреби утврђења у касноантичком/рановизантијском периоду дају и уломци касноантичке керамике проналажене приликом рекогносцирања његове непосредне околине (Рашковић et al. 2000, 15–16; Рашковић 2001, 20; Рашковић 2002, 48; Рашковић и Берић 2002, 149/сл. 5, 150/сл. 6). У појединим радовима наводи се да са утврђења Градац (Градиште) у Риђевштици потиче и налаз фолиса цара Анастасија I (491–518), ископан у Константинопољу, који је пронађен приликом наведених археолошких ископавања (Рашковић и Гаврић 2011, 453 са наведеном референцом).³¹ За другу, млађу фазу, предложено је датовање у време моравске Србије, и то на основу резултата истраживања на оближњем локалитету Црквисте, као и услед близине познатих моравских триконхалних сакралних здања, попут Велућа, Дренче и Руденице. Указано је да горњи део тока реке Сребрнице, која извире испод Градишта, обилује платином и златом, те да се у њеном кориту проналази римски бронзани новац (Ercegović-Pavlović 1987, 3). Према Душану Рашковићу, првобитни карактер фортификације био је рефугијални, а тек касније је утврђење прерасло у стално насеље (Рашковић 2023, 331).

²⁹ По свему судећи, мисли се на рановизантијски период.

³⁰ На другој страни, Г. Гаврић и М. Ковачевић откривену пећ на Градцу опредељују као грнчарску и датују је у период 5–6. века (Гаврић и Ковачевић 2015, 11).

³¹ О овом налазу нема података у документацији и другим радовима.

Сматрамо да би било какво прецизније датовање фортификације било преурањено. Узевши у обзир обим досадашњих истраживања, као и готово потпуно одсуство покретних налаза, хронолошко одређивање у период позног средњег века требало би искључити. Једини хронолошки осетљив налаз из утврђења представља уломак керамике, датован у 3–4. век (Рашковић et al. 2000, 15; Рашковић 2001, 20). Већ је приложена претпоставка по којој је утврђење могло имати рударску улогу у „раном средњем веку“, под којим се подразумева касноантички/рановизантијски период, те да је у „неко касније време“ обновљено (Ercegović-Pavlović 1987, 3). Уз већу дозу опреза можемо наслутити да се прва фаза изградње може везати за касноантички период (3–4. век), док би се млађа фаза могла одредити у рановизантијско раздобље (6. век).³² Томе у прилог иду и налази касноантичке керамике из најнепосредније околине утврђења, док она из касносредњовековног периода, са простора евентуалног подграђа, за сада изостаје. Не искључује се могућност да је утврђење настало као продукт вертикалне миграције становништва, које је живело на локалитету Бабићке градине у селу Велуће, где је постојало насеље или вила рустика (?) (Рашковић и Берић 2002, 143; Марић 2017, 292, 294). Становништво је приликом наступања несигурнијих времена могло прећи на безбедније место, удаљено нешто мање од 4 км у правцу југозапада, на узвишење које са запада затвара клисуру Сребрнице. Извођење закључка о животу унутар утврђења у периоду моравске Србије на основу резултата ископавања Цркве Свете Марине, удаљене готово 400 м од Градца (Градишта), не може се прихватити (Ercegović-Pavlović 1987, 3).³³

Мишљења смо да утврђење припада корпусу касноантичких/рановизантијских утврђења, у којима живот престаје најкасније почетком 7. века. Таква истовремена утврђења у околини Риђевштице су Грац у Брезовици (?), Грац у Стрменици (?), Градиште у Пуховцу (Повцу), Градиште (Милошев град) на размеђу Лаћиследа и Мрмоша, Градиште у Љубинцима, Гобела код Бруса и др. Утврђење на локалитету Градац у Риђевштици, осим потенцијалне улоге у рударској производњи, могло је надгледати и комуникацију која је у касноантичком периоду водила од леве обале Западне Мораве, преко прелаза код Кукљина, Медвеђе или Богдања, уз реку Сребрницу ка Градишту у Пуховцу (Повцу) (Рашковић et al. 2000, 15–17; Рашковић 2001, 18–19; Рашковић 2002, 40–41/Карта 2, 43–44, 47; Рашковић и Берић 2002, 138/сл. 1, 147, 150–154). Узевши у обзир датовање пронађеног уломка керамике, може се претпоставити да Градац (Градиште) у Риђевштици припада

³² О томе в. Рашковић et al. 2000, 6–7; Рашковић 2001, 22–23.

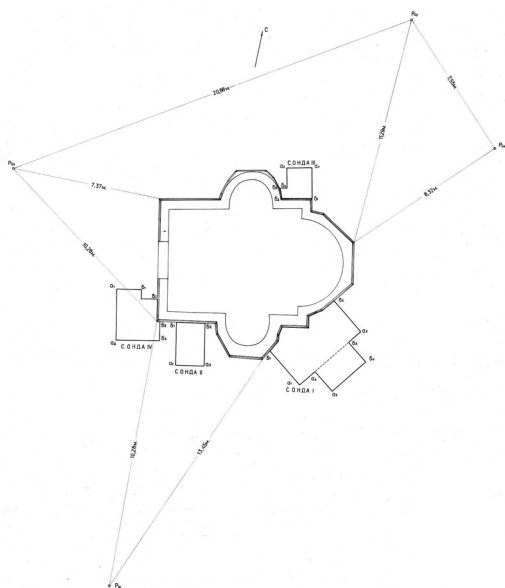
³³ Оставља се као могућност рефугијална улога напуштеног утврђења у том периоду.

корпусу висинских утврђења која су подигнута веома рано. Утврђења са истом фазом (3–4. век) има и у његовој најближој околини, те се може наслутити да је на овом мањем простору постојала потреба за њиховом ранијом изградњом (Ристић 2023, 34–35 са наведеном литературом).

Прве назнаке о постојању старије архитектуре испод данашње Цркве Свете Марине у Риђевштици јавиле су се већ након првог ископног слоја унутар сонде 1, када је откривен *камени зид* („сухозид”), који се неправилно пружао по оси исток–запад. Јужни део темеља нове цркве (јужни зид према истоку, јужна конха и јужни зид према западу) лежао је на овом *зиду* (Према С. Ерцеговић-Павловић, ова конструкција подсећала је на калдрму). Након проширења сонде, утврђено је да се наведени *зид* рачва према југу. У ископима са обе његове стране, на дубини од 0,60 м, пронађена је глеђосана грнчарија која је припадала средњовековном периоду. Отварање сонде 2 потврдило је једино правац трасе старијег каменог зида цркве. Најконкретнији подаци о старијем објекту на локалитету добијени су приликом ископавања сонде 3. Иако је основа данашње цркве начином меревања сугерисала да је и евентуални старији сакрални био једнобродна грађевина, подаци су показали да се ипак ради о триконхосу. Старији зид откривен испод северног зида данашње цркве у источном делу везивао се за део лука старијег зида северне бочне конхе. Првобитни зидови израђени су од камена црвенкасто-жуте боје, у народу овог краја познатијем као „рудински”, чије се лежиште проналази на источној падини брда Налинац, око 150 м северозападно од цркве.³⁴ Камен је био везиван кречним малтером, чији остаци нису очувани у већој мери. Установљено је да је висина старијих темеља износила 0,50 м. Мештани су преко њега налили бетон и потом надзидали нове темеље исте висине, тако да је укупна висина темеља на северној страни цркве износила 1 м (Ercegović-Pavlović 1987, 4).³⁵ Делови камена старије архитектуре налазили се у лучном правцу олтарске апсиде нове цркве, док су сачувани и у правцу на јужној страни (од олтарске апсиде до јужне конхе), као и од јужне конхе до данашњег западног зида цркве. Мештани су сведочили да су нови темељи сакралног објекта на јужном делу прекрили старије темеље до

³⁴ Археолошка истраживања потврдила су сведочења мештана о старијим темељима од црвенкастог камена везаног кречним малтером, које је претходно прикупио Владислав Ристић. Уп. Ристић 1987, 176.

³⁵ Из тог разлога су старији темељи откривени тек након уклањања бетонске „кошуљице”. Мештани су посведочили да су старије темеље прелили бетоном управо из бојазни од археолога, који би им, према њиховом схватању, зауставили зидање нове цркве (Ercegović-Pavlović 1987, 5).

Сл. 19. Ситуациони план Црквишта (Документација Археолошког института)

Fig. 19. Situation plan of Crkvište (Documentation of the Institute of Archaeology)

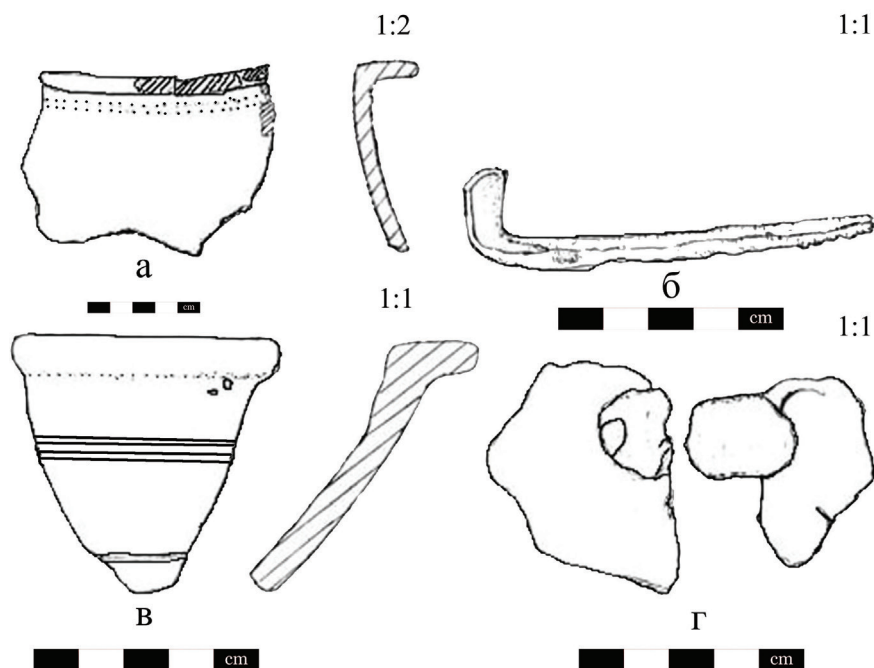
половине (ка спољашњости), те би се они могли потврдити тек приликом неких будућих ископавања унутрашњег простора цркве. Ради понављања плана старије грађевине, становници су над остацима полукружне северне конхе надзидали конху истог облика, док су јужна конха и олтарска апсида, на основу предложеног пројекта, петостране. Према Славенки Ерцеговић-Павловић, покретни материјал откривен на дубини од 0,60 м унутар сонде упућивао је, највероватније, на трагове старијег насеља на чијем је простору подигнута првобитна црква. Како би се утврдило могуће постојање припрате или атријума, уколико је евентуално реч о рановизантијском трикохносу, отворена је сонда 4, али су откривени само започети темељи припрате нове цркве (Ercegović-Pavlović 1987, 5).

Археолошка ископавања Црквишта у Риђевштици потврдила су постојање мање триконхалне цркве без припрате, која је према плану основе приближно датована у 14. век (Ercegović-Pavlović 1987, 5–6).³⁶ Установљено је да се на око 60 м северно од цркве налази некропола, која је регистрована приликом свих ранијих рекогносцирања (Ercegović-Pavlović 1987, 6).

³⁶ У извештају нема помена о величини старијег сакралног здања, док дужина и ширина нису наглашене ни на самој скици. Владислав Ристић претпоставио је још пре ископавања да би објекат могао имати димензије 9,40 x 6,10 м (Ристић 1987, 178).

Као и у случају оближњег Градца (Градишта), ископавања на локалитету Црквиште (Црква Свете Марине) била су ограниченог обима и нису донела прецизније податке о времену настанка, употреби и изгледу старијег сакралног објекта. Сведено вођење теренског дневника и изостанак подробнијих информација у њему, као и пратећој документацији, отежавају извођење конкретнијих закључака о резултатима ових ископавања. Оно што се може констатовати јесте да откриће зидова и њихова оријентација указују да се на локалитету налазе остаци старијег сакралног објекта, на чијим темељима је недавно подигнута нова Црква Свете Марине (сл. 19). Поред тога, најзначајнији резултат ових ископавања представља откриће културног слоја на дубини од 0,60 м у сондама 1 и 3, који указује да источни део првобитне цркве највероватније лежи преко остатака старијег насеља, како је својеверемено и претпоставила С. Ерцеговић-Павловић (Ercegović-Pavlović 1987, 5). Међутим, детаљнија анализа откривеног покретног материјала није спроведена и публикована, што би у великој мери омогућило хронолошко опредељење откривеног слоја, али и саме цркве. Уколико прихватимо датовање старијег триконхоса у 14. век, *terminus ante quem* датовања претпостављеног насеља била би средина 14. века. Међутим, мали број података добијених током ископавања оставља отвореним питање хронологије изградње објекта, с обзиром на то да се сакралне грађевине оваквог плана основе, осим у раздобљу моравске Србије, јављају и у периоду 15–16. века (Бабић-Ђорђевић и Ђурић 1982, 181–182, са наведеном литературом; Шупут 1984, 50–56; Кнежевић 1986, 83–144). На другој страни, одсуство ископавања унутар сакралног објекта као и у његовој непосредној околини, ускраћује нам сазнање о његовом евентуалном карактеру, односно да ли је реч о парохијској цркви или манастирском католикону. Исто тако, још увек је нејасна веза између потврђене цркве и некрополе која је регистрована око 60 м северно, а која до сада није била предмет посебних археолошких истраживања. На наредним ископавањима остаје да се разјасни и однос откривеног *масивној зида* („сухозида”, „калдрме”), ширине 2 м, који је откопан у јужним сондама 1 и 2, са темељним зидом од „рудинског” камена црвене и жуте боје везаног кречним малтером. Оставља се могућност да је тзв. масивни зид у ствари шут настао обрушавањем горњих партија зидова првобитне сакралне грађевине, пошто се, као могућа последица тога, до здравице дошло само у једном делу сонде 1.³⁷

³⁷ Могуће је да се ради о две архитектонске фазе, али се без даљих ископавања не могу хронолошки ближе детерминисати, иако се може наслутити да *зид* („сухозид”) са јужне стране припада млађој фази.

Сл. 20. а) Налаз керамике из слоја гаражи код северозападнoг зида; б) Налаз гвозденог клина уз западни зид; в) Уломак керамике пронађен у сонди 1, 3. откопни слој; г) Уломак керамике пронађен у сонди 3, 3. откопни слој (Документација Археолошког института)

Fig. 20. а) Ceramic find from the soot layer near the north-western wall; б) Iron nail find along the western wall; в) Ceramic fragment found in Trench 1, 3rd excavation layer; г) Ceramic fragment found in Trench 3, 3rd excavation layer (Documentation of the Institute of Archaeology)

На основу резултата досадашњих истраживања чини се најизвеснијим да се утврђење Градац (Градиште) и Црквиште Свете Марине не могу посматрати као једна целина, већ се, по свему судећи, ради о два локалитета из различитих периода.

Захвалница: Захваљујемо Археолошком институту у Београду на уступљеној документацији са археолошких ископавања локалитета Градац (Градиште) и Црквиште у Риђевштици код Трстеника, спроведених 1987. године. Захвалност дугујемо и др Милану Миловановићу из Археолошког института у Београду на свесрдној помоћи приликом техничког снимања и припреме споменуте документације, као и археологу Душану Рашковићу из Беча на достављеној фотографији и корисним саветима, али и житељима села Риђевштина на помоћи приликом обиласка терена и саопштеним подацима.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бабић-Ђорђевић, Г. и Ђурић, В.** 1982. Полет уметности, у: *Историја српског народа II*, ур. Ј. Калић, Београд: Српска књижевна задруга, 144–191.
- Berić, N.** 1987. Dnevnik arheoloških iskopavanja: Riđevštica – lokalitet „Gradište”, *Arheološka istraživanja u Riđevštici – Gradac (lokaliteti „Gradište” i „Crkvište”)* (Документација Археолошког института, инв. бр. 3386), 1–5.
- Бошковић, Ђ.** 1955. Манастир Велуће. Архитектура и скулптура, *Стиарионар* (н. с.) III–IV (1952–1953), 60–76.
- Гаврић, Г. и Ковачевић, М.** 2015. *Манастир Дренча, од рушевине до храма*, Краљево: Завод за заштиту споменика културе.
- Ercegović-Pavlović, S.** 1987. Izveštaj o arheološkim istraživanjima u Riđevštici. *Arheološka istraživanja u Riđevštici – Gradac (lokaliteti „Gradište” i „Crkvište”)* (Документација Археолошког института, инв. бр. 3386), 1–6.
- Здравковић, И. М.** 1951. Старине из околине манастира Велућа, *Стиарионар* (н. с.) II, 254.
- Каниц, Ф.** 1989. *Србија, земља и сјановнији њо од римског доба до краја XIX века*, Друа књија, Београд: Српска књижевна задруга.
- Кнежевић, Б.** 1986. Манастир Лапушња, *Саопштења XVIII*, 83–114.
- Krstić, S.** 1993. *Karakteristike rudnih minerala područja Veluće*, Magistarski rad, Rudarsko-geološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Марић, М. Д.** 2017. Касноантичка купатила у рударским доменима: нова истраживања на Гочу, *Зборник Народног музеја Србије XXIII/1* (археологија), 283–312.
- Милићевић, М. Ђ.** 1876. *Кнежевина Србија*, Београд: Државна штампарија.
- Петковић, В. Р.** 1950. Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, *Поседна издања Српске академије наука CLVII, Одељење друштвених наука* (н. с.) 4, 1–1258.
- Петковић, В. Р.** 1955. Манастир Велуће. Историја и живопис, *Стиарионар* (н. с.) III–IV (1952–1953), 45–59.
- Рашковић, Д.** 2001. Трстенички крај у антици, *Крушевачки зборник* 7–8 (2000–2001), 7–29.
- Рашковић, Д.** 2002. Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју, у: *Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац, 10–13. мај 2000*, ур. Ј. Максимовић, Н. Радошевић и Е. Радуловић, Београд: Византолошки институт САНУ и Крушевац: Народни музеј, 29–73.
- Рашковић, Д.** 2015. Крушевачки крај у светлу нумизматичких налаза од антике до средњег века, *Научни скуп „Црква Лазарица и моравска Србија”, 20. јуна 2015. године*, непубликовано (academia.edu/35243793/Крушевачки_крај_у_светлу_нумизматичких_налаза_од_антике_до_средњег_века, приступљено 26. 12. 2024. године).
- Рашковић, Д.** 2023. Топоними и убијација рановизантијских рефугијума и кастела на подручју централног Поморавља, *Зборник Народног музеја Србије XXVI/1* (археологија), 329–346.

- Рашковић, Д. и Берић, Н.** 2002. Резултати рекогносцирања античких и средњовековних налазишта трстеничке општине и суседних области, *Гласник Српској археолошкој друштва* 18, 137–156.
- Рашковић, Д. и Гаврић, Г.** 2011. Налази новца са рановизантијских утврђења у крушевачком крају, *Зборник Народној музеја XX/1* (археологија), 443–469.
- Рашковић, Д., Берић, Н., Бугар, М., Чађеновић, Г. и Трифуновић, М.** 2000. *Рановизантијска утврђења у крушевачком окружју (Капалој изложбе)*, Крушевац: Народни музеј.
- Ристић, А.** 2023. *Упоредба рановизантијских утврђења у периоду ране средње века на југоистој централној Балкана*. Докторска дисертација, Универзитет у Београду.
- Ристић, В.** 1987. Феудално властелинство у Риђевштици, *Саопштења XIX*, 173–180.
- Ristić, V.** 1987. Dnevnik arheoloških iskopavanja: Riđevštica – lokalitet „Crkvište” (Crkva Sv. Marine). *Arheološka istraživanja u Riđevštici – Gradac (lokaliteti „Gradište” i „Crkvište”)* (Документација Археолошког института, инв. бр. 3386), 1–6.
- Спасојевић, Ј.** 1993. *Еколошко-фитогеографске карактеристике флоре околине Трстеника*, Дипломски рад, Биолошки факултет Природно-математичких факултета, Универзитет у Београду.
- Тодосијевић, М. Р.** 2005. *Поджупска села трстеничког краја*, Београд: Културно-просветна заједница Србије.
- Топографска карта, Секција Крушевац 3–3 (Trstenik), br. lista 531–3–3, 1:25000**, Београд: Војногеографски институт, друго издање.
- Шупут, М.** 1984. *Српска архитектура у доба турске власти 1459–1690*. Београд: Филозофски факултет, Институт за историју уметности.

Гласник Српског археолошког друштва је доступан у отвореном приступу.

Чланци се могу бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом

Creative Commons – Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 4.0

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Journal of the Serbian Archaeological Society is an Open Access Journal.

All articles can be downloaded free of charge and used in accordance with the licence

Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.0

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Aleksandar Ristić

Tečić

Dejan S. Radisavljević

University of Belgrade, Faculty of Philosophy

**THE SITES OF GRADAC (GRADIŠTE) AND CRKVIŠTE
IN RIĐEVŠTICA NEAR TRSTENIK – RESULTS OF
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN 1987**

Keywords: *fortification, Crkvište, Gradac, Riđevštica,
Late Antiquity and Early Byzantine period, Late Middle Ages*

The aim of this paper was to present the unpublished results of the short-term archaeological excavations carried out in 1987 at the sites of Gradac (Gradište) and Crkvište, located within the territory of the village of Riđevštica near Trstenik, and to critically examine them. In earlier scientific literature and documentation produced following the initial archaeological excavations, a hypothesis was put forward suggesting that these two sites were closely connected. It was believed that the fortification and the church formed a single Late Medieval complex, constituting a “feudal estate”. Based on a comparison of results from the limited archaeological excavations and reports from subsequent field surveys, it can be concluded that the site of Gradac contains the remains of a Late Antique / Early Byzantine fortification associated with local mining activities and the control of transportation routes, while the older church at the site of Crkvište dates from the Late Medieval period. The sacred structure was erected on the site of an earlier medieval settlement. What appears most certain is that the Gradac (Gradište) fortification and the Crkvište of Saint Marina cannot be regarded as a single entity (“feudal estate”), as they most likely represent two sites from different periods. Unfortunately, these excavations did not yield a greater number of finds that could more precisely date the archaeological layers and phases.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904

ГЛАСНИК / Српско археолошко друштво ; уредник Драгана Антоновић.
- 1984, бр. 1- . - Београд : Српско археолошко друштво, 1984- (Београд :
BiroGraf). - 24 cm

Годишње. - Наслов од бр. 10 (1995) на срп. и енгл. језику: Гласник Српског
археолошког друштва = Journal of the Serbian Archaeological Society. -
Друго издање на другом медијуму: Гласник Српског археолошког друштва
(Online) = ISSN 3009-3503
ISSN 0352-5678 = Гласник - Српско археолошко друштво
COBISS.SR-ID 6519298